

Çevre ve Etik Yaklaşımlar³

Dr. Mesut KAYAER
Sakarya Üniversitesi
mkayaer@sakarya.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı sürekli üreten ve tüketen insanoğlunun neden olduğu çevre sorunlarına tepki olarak geliştirilen çevreci akım ve etik yaklaşımların bu sorunların çözümüne fikrîsel ve eylemsel temelde yaptığı/yapacağı katkıların incelenmesidir. Konu sürekli gelişmek isteyen insanoğlunun sorumluluklarının çevrecilik ve etik açısından çevre değerlerine yansımaları ile irtibatlandırılacaktır. Bu çerçevede odak bu akım ve yaklaşımların çevre koruma çalışmalarındaki yerinin test edilmesi şeklinde olacaktır. İnsanoğlu ihtiyaçlarını karşılamak, kaliteli bir yaşam sürmek ve gelişmek için her zaman bir çaba içinde olmuştur. Bu durum çeşitli çevre sorunlarına yol açmış, artan sorunların çözümü konusundaki arayışlar da çevrecileri ve çevreciliği ortaya çıkarmıştır. Çevrecilerin çalışma ve fikirleri de çevreci akımların ve çevre etiği anlayışlarının gelişmesini sağlamıştır. Çalışmada çevre sorunlarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ve çevre duyarlılığı geliştirmeyi amaçlayan bu akım ve yaklaşımların daha iyi bir çevrede yaşama hedefinin gerçekleştirilmesine yaptığı katkı irdelenmiştir. Çevre sorunlarına karşı ilk ortaya atılan insan merkezci yaklaşıma tepki olarak canlı merkezci ve çevre merkezci anlayışlar geliştirilmiştir. Daha geniş bir kapsamda düşünülen gelecek merkezci yaklaşım ise bir ideali göstermek amacıyla öne sürülmüştür. Sonuç olarak fikri temelde inşa edilen bu akım ve yaklaşımların çevreciliği ve çevreci eylemleri desteklediği iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Sorunları, Ekolojik Denge, Çevrecilik ve Çevre Etiği.

Environment and Ethical Approaches

Abstract

The purpose of this paper is to examine the conceptual and operational contributions of environmental movements and ethical approaches to the solutions developed in response to the environmental problems. The subject will be correlated with responsibilities of human beings in terms of environmentalism and ethical and the reflection of environmental values. In this context, the focus will be on the test of the place of environmental movements and ethical approaches in the struggle to protect environment. Mankind have been in an effort to meet the needs to obtain some level of quality in life, and to improve all the time. This effort in turn has led to a variety of environmental problems and the quest for solutions to the the growing problems revealed the environmentalists and environmentalism. Studies and ideas of

³Bu makalenin uzun bir özeti TODAİE tarafından düzenlenen "II. Kamu Etiği Kongresi" çerçevesinde hazırlanan Kongre Kitabında "uzun özet" olarak yayımlanmıştır.

environmentalists provided for the development of environmental movements and environmental ethics. In this study, the contributions of these movements and approaches aiming to create environmental awareness to the environmental problems. Live-centric and environment-centered approaches have been developed in response to the human-centered approach to the environmental challenges. Future centric approach considered to have possessed broader scope has been proposed in order to point to an ideal. It seems plausible to claim that the movements and approaches support environmentalism and environmental movement.

Key Words: Environment, Environmental Problems, Ecological Balance, Environmentalism and Environmental Ethics.

JEL Classification Codes: F64, I30, K32, Q1, Q5, Y5, Y80, Y90, Z0.

Giriş

İnsanoğlunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çevre kaynaklarını yoğun bir şekilde tüketmesi ve tüketim sonucu oluşan atık ve artıkları çevreye geri vererek çeşitli sorunlara sebep olması insanları çevre hakkında düşünmeye itmiştir. Daha fazla gelir elde etmek ve kaynak paylaşımında daha fazla pay sahibi olmak isteyen insanoğlunun çevre üzerinde kurduğu yoğun baskı çeşitli tepkilere yol açmıştır. Dolayısıyla çevreciliğin çıkış noktasının sürekli üreten, tüketen ve çevreyi kirleten toplumsal anlayışa tepki olduğu iddia edilebilir (Keleş ve Hamacı, 1993: 169). Bu tepkilerin fikir ve eylem temelinde çevrenin korunması ve geliştirilmesi dürtü ve isteği vardır. Nüfusun gittikçe artmasına karşın kısıtlı olan kaynakların kullanılmasında geliştirilecek çevresel hassasiyetlerin dayanışma düşüncesini ve birlikte hareket etme zorunluluğunu ortaya çıkarması söz konusu olmuştur. Tüm bu düşünce ve tepkiler çevreci akım ve çevre etiği yaklaşımlarının fikirselsel ve eylemsel temelini oluşturmuştur (Ertaş, 1997: 37).

Çevre, insanların ekonomik, sosyal, kültürel, sanatsal tüm faaliyetlerinden olumsuz yönde etkilenmiştir. Tarih boyunca bu durum çevrenin aleyhinde gelişmiş ve sanayileşme ile çevre üzerindeki baskı yoğunlaşmıştır. Özellikle yaşanan büyük çevresel sorunların etkisi ve çevreci hassasiyetleri gelişmiş insanların çalışmaları ile çevreci fikir ve akımlar rağbet görmeye ve kabul edilmeye başlamıştır. Aydın ve düşünürlerin araştırmaları ve ortaya koydukları eserler yaşanan çevresel sorunların boyutlarını ortaya koyarken çevrenin korunması gerektiğini göstermiştir.

Her alandan bilim insanları çevre ve çevrecilik düşüncesine katkı vermeye ve insanları çevrenin sahibi değil bir parçası olduklarını anlamalarını sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla insanların öncelikle çevrenin efendisi olmadığını idrak etmesi ve geçmişten günümüze çevreyi kirlettiğinin farkına varması gerekir. Ekolojik dengenin sürdürülebilirliğinin temeli bu denklemin korunmasına bağlıdır. Bu denklemin çözümü ise çevrenin korunması fikrinin ve çevreci akımların anlaşılması ile sağlanır.

Çevreci akımlar korumacı ve muhafazacı anlayıştan çevre ve etik boyutuyla etik yaklaşımlar şeklinde geçişler yaşamıştır. Çünkü korumacı ve muhafazacı anlayışların yeni dönem çevre sorunları karşısında yetersizliği görülmüştür (Keleş, 1997: 241-242). Bu açıdan çevrecilik sadece düşüncede kalmamış, çevreci dernek ve vakıflar kanalıyla eyleme de dönüşmüştür. Çevre, aktif olarak etik değerlerle bütünleştirilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle insanı merkez alan ve diğer çevre unsurlarının insan için olduğu var olduğu fikrine dayanan insan merkezci etik anlayış tam anlamıyla çevreciliği yansıtmadığı için büyük eleştirilere uğramıştır. Hatta çevre sorunlarının artmasının altında yatan neden; insanoğlunun kendisini efendi, çevreyi de malı gibi görmesidir. Bu yaklaşıma tepki olarak diğer canlıların da haklarının olduğu düşüncesine dayanan canlı merkezci anlayış geliştirilmiştir.

Bu yaklaşım “sadece insan” tezine karşı çıkar ve her canlının insanın ihtiyaçları bakımından değil kendinden menkul değerinin olduğunu savunur (Wilkinson, 2002: 223).

Çevre merkezci yaklaşım, canlı merkezci yaklaşıma ek olarak cansız çevre unsurlarını da dikkate alır. Dolayısıyla çevrecilik açısından göz ardı edilmiş olan abiyotik unsurların da etik olarak bir değerinin olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre çevre merkezci anlayışın tüm canlı ve cansız varlıkları içine aldığı için en kapsamlı yaklaşım olduğu söylenebilir (Keleş ve Ertan, 2002: 196-197).

Son olarak gelecek kuşakları merkez alan gelecekçi yaklaşımda çevrenin canlı ve cansız bütün unsurları ile bir olduğu ve gelecek kuşaklardan ödünç alınan kaynak, varlık ya da değerlerin var olduğu kabul edilir. Fikir ve eylem açısından gelecek üzerine kurulmayan hiçbir çevreci akım ve anlayışın etik anlamda sağlam temeli olmayacağı için çevre etiği çevre merkezci ve gelecekçi anlayışı yansıtmalıdır.

1. Çevrecilik, Çevre Etiği ve Çevreye Etik Yaklaşımlar

Çevre sorunlarının niteliği, bu sorunlar karşısında insanoğlunu birtakım çareler aramaya itmiştir. Çevrenin salt katı kurallar, disiplin ve zor kullanma ile korunması söz konusu olmamıştır. Çevreye karşı duyarlı olunması hususunda öncü olanların ortaya koydukları tepkiler ve bu tepkiler sonucu ortaya çıkan örgütlenmeler çevrecilerin ve çevreciliğin başlangıcını; doğanın savunulması, yaşam kalitesinin ve çevre koşullarının korunması ise çevreciliğin özünü oluşturmuştur (Keleş ve Hamacı, 1993: 170).

Çevre sorunlarına çözüm arayışları çevrecileri, çevrecilerin çalışmaları ise çevreciliği ortaya çıkarmıştır. 1864 yılında Man and Nature (İnsan ve Doğa) adlı eseri ortaya koyan G. Perkins March ilk çağdaş çevreci düşünürlerden birisi olmuştur. Bir diğer önemli eserin yazarı Rachel Carson ise 1962 yılında yazdığı Silent Spring (Sessiz Bahar) ile çevreye önem verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Karkkainen, 2008: 49). Garrett Hardin, The Tragedy of the Commons (Ortak Malların Trajedisi) adlı eserinde çevre unsurlarının bozulmasına vurgu yapmıştır. Çevre ve çevrecilik konusuna sadece doğa bilimciler değil Rudolph Bahro ve Aldo Leopold gibi toplumbilimciler ve felsefeciler de yaptıkları çalışmalarla katkıda bulunmuşlardır. Limits of Growth (Büyümenin Sınırları) ve Our Common Future (Ortak Geleceğimiz) adlı raporlar da çevreciliğin gelişmesinde temel taşlar olmuştur (Turgut, 2009: 14-15).

Çevrenin korunması kirletilmesinde olduğu gibi tek kalemde olmaz. Çevre, nasıl ki çok çeşitli şekillerde kirletiliyor ise korunması konusunda da farklı birçok yöntem kullanılmaktadır. Doğaya karşı etik davranışlar da bunlardan birisidir. Doğayı umursamaz bir biçimde tüketmek yerine doğaya saygı duymak, sadece insanı ilgilendiren davranışlar bütünü olarak görülmemelidir. Zira durum etik kuralları insan dışı unsurlar bakımından da anlamlı kılar. Çevreye ilişkin

insan tasarruflarının ahlaksal ve etiksel çerçevede düşünülmesi; genellikle çevre etiği, çevreye etik yaklaşım ya da çevre ahlakı olarak incelenir. Buna göre çevrecilik ya da çevre severlik; çevrenin korunması, iyileştirilmesi için insanların düşünce ve eylem düzeyinde yaptıkları faaliyetleridir (Ertaş, 1997: 36).

1.1. Çevrecilik

Çevreciliğin çıkış noktası tüketim toplumuna tepkidir. Sürekli üreten ve tüketen insanoğlu sınırları zorlayarak hatta aşarak çevre kaynaklarını zor duruma düşürmüştür (Keleş ve Hamacı, 1993: 169). Özellikle umursamasızca tüketilen çevre; felaketler, kirlenmeler, sorunlar ve bozulmalarla birlikte mikro ve makro düzeyde yok olmalarla insanlara tükenebileceğini ve bir değerinin olduğunu göstermiştir. İnsanlar nüfus artışı ve sınırlı olduğunu gördükleri doğa kaynaklarının kıtlığı karşısında birlikte hareket etme zorunluluğunu hissetmişlerdir. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi hususundaki birlik ve beraberlik uluslararası kardeşlik ve dayanışma düşüncesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece tüm insanlığın paylaşabileceği ve etrafında toplanabileceği değerler de çevreci düşünce ve akımların fikirsel arka planlarından birisini oluşturmuştur (Ertaş, 1997: 37).

Çevrecilik daha iyi bir yaşam sürebilmenin formüllerini aramaktır. Çevreciliğin özü insanların çevreye zarar verdiklerinin bilincine varması, çevrenin de kendine has bir değerinin olduğunun farkında olunması, günümüze kadar olan süreçte çevrenin sanayileşme ile uğradığı yıkımlar nedeniyle her yönüyle sorgulanması şeklinde özetlenebilir (Turgut, 2009: 16).

İnsanların tarih boyunca mutluluk, erdem, daha iyi yaşam sürme idealleri var olmuştur. Doğrudan çevrecilik olmasa da otoriteye, zenginliğe, güce ve adaletsizliğe karşı çıkış da dolaylı olarak çevrecilik kapsamında düşünülebilir. Zira gücün, adaletsizliğin ve zenginliğin çevresel değerler bakımından olumsuz durumları yansıttığı söylenebilir.

Ekolojik dengenin gözetilmesi, ulusal ve uluslararası aktörlerin çalışma ve çabaları çevrecilik anlayışının gelişmesine katkı sağlamıştır/sağlayacaktır. Son dönem çevrecilik ve çevreci akımlara katkı yapan Büyümenin Sınırları (Limits of Growth), Çevre bilimcinin Yaşam Şablonu (The Ecologist's Blueprint for Survival), Küçük Güzeldir (Small is Beautiful), Ortak Geleceğimiz (Our Common Future) gibi öncü çalışma ve raporlar daha sonraki dönemlerdeki çevreci eylemlere temel dayanak olmuştur (Keleş ve Hamacı, 1993: 176-179). Ancak genel bir çevre sorununa karşı olduğu kadar somut bir alanda da faaliyet gösteren çevreci grup ve örgütlerin varlığı umut verse de çevrecilik konusunda bir bütünlükten söz edilebilmesi zor görünmektedir. Çevrecilerin düşüncel bazda bir dağınıklık içerisinde olduğu söylenebilir.

Fikirlerin eyleme dönüştüğü dernekler ve vakıflar çevreciliğe duyulan ilgi ve çevre koruma politikaları ve duyarlılığı çerçevesinde birtakım örnek

faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çağdaş anlamda bu düşünce ve faaliyetler son dönem ortaya çıksa da dayandıkları temeller insanlık tarihi kadar eski olup çevre duyarlılığı ve hassasiyeti insanların her daim sahip oldukları değerlerdir (Ertaş, 1997: 36). 1960'lı yılların sonunda batıda öğrenci hareketleri, barış gösterileri, nükleer karşıtı hareketler, kadın hareketleri sol yelpazede başlarken toplumsal bütünlüğe sirayet etmiştir. Bu hareketlerin doğaya karşı duyarlılığı geliştirmesi, çevrenin kirletilmesinin önüne geçilmesi, daha iyi bir çevrede yaşam sürme hazlarıyla birleşmesi ekolojik muhalefeti ve karşı duruşu ortaya çıkarmıştır. (Görmez, 2007: 71). İngiltere'de yeşillik ve orta mallarının korunması amacıyla Alpçilik Kulübü, Açık Alanları Koruma Derneği, Kraliyet Kuşları Koruma Derneği gibi dernekler kurulmuş daha sonra ABD'de Sierra Club, Audubon Society, Iztaak Walton League gibi gönüllü kuruluşların faaliyete geçtiği görülmüştür (Keleş, 1997: 241). Çevreciler, vakıf ve dernekler gibi gönüllü kuruluşlar şeklinde örgütlenebilecekleri gibi siyasi parti kurarak da faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Özellikle Avrupa'da yeşiller adı altında siyasi partiler mevcuttur.

Çevrecilik öncelikle aşırı ve gereksiz yani lüks tüketime karşıdır. Bir alternatif olmak üzere yeşil tüketicilik (Turgut, 2009: 18; Güneş ve Coşkun, 2004: 46), yeşil politika (Ökmen, 2004: 348-349) ile çevreye saygılı üretim ve tüketimin teşvik edilmesi hedefi vardır. Yeşil tüketici öncelikle mal ve hizmetin gereksinim olup olmadığını sorgular, çeşitli mal ve hizmetlerden çevreye en az zararlı olanını tercih eder. Yeşil tüketiciliğin temeli alternatifleri değerlendirerek doğal olanın kullanılmasıdır (Turgut, 2009: 18). Konservasyonist (Korumacı) ve Preservasyonist (Muhafazacı) çevrecilik akımları, modern çevreci akımlar öncesi çevre koruma çabaları çerçevesinde üretilen çevrecilik akımları olup yeni dönem çevreci akımlar çevre ve etik boyutuyla etik yaklaşımlar şeklinde incelenmiştir. Zira korumacı ve muhafazacı çevrecilik anlayışları kapsam ve büyük çapta ve yeni gelişen sorunlar karşısındaki çaresizlik nedenleriyle yetersiz görülmüştür (Keleş, 1997: 241-242).

1.2. Çevre Etiği

Etik Eski Yunanca töre, ahlak ve ahlakla ilgili olan anlamına gelen "ethos"tan türemiştir. İyi ile kötü arasındaki çizgileri belirlemeye çalışan, iyiye yönelen davranışlar ve eylemlerle çözümler üretmeye çalışan mantıksal temelleri olan eleştirel sorgulama biçimidir (Karakoç, 2004: 59). Ahlak kavramından daha geniş bir anlamı ifade eden etik tüm insanları, zamanları, mekanları kapsayan genel ahlak kurallarıdır. Doğruyu (appropriate action) ve iyiyi (appropriate outcomes) bulma çabasının ifadesi olan "çevresel etik" temelde insanoğlu ile doğa ilişkilerinin sistematik bütünlüğüne moral anlamda tamamlayıcı etki yapmaktadır (Wilkinson, 2002: 216). Tarih boyunca etik konusunda düşünce ve fikirler üretilmiş ve uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır.

Lynn White gibi bazı düşünürler çevre sorunlarının sebebinin tek tanrılı dinlerin insan merkezci anlayışını olduğunu savunmuş olsalar da insanlık tarihi

boyunca değişik din ve kültürler çevrenin korunması amacıyla birtakım sınırlamalar getirmiştir (Keleş ve Ertan, 2002: 190). Çevre etiği anlayışı insanlığın her daim ortak paydası çerçevesinde şekillenmiştir. Çevre etiği ekolojik denge bütünlüğünün korunarak çevreye saygı gösterilmesini gerektiren davranış ve değerlerdir. Tüketen insan ve tükenen çevre ilişkileri etik ilkeler çerçevesinde bazı zorluklar içermektedir. Aslında çevre etiği, doğaya insanın bakışında köklü değişikliklerin olmasını ve var olandan farklı olarak olması gerekenleri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çevre etiği; her türlü din ve kültürel değer içerisinde anlam ifade eden, uzun vadeli düşüncülerle çevre-kalkınma dengesinin sağlanması zorunlu kılan, sürdürülebilir çevreyi şiar edinen, her türlü genel ve özel çevre koruma politikaları oluşturmaya çalışan ve son olarak adaletli paylaşımı ve insan doğa ilişkilerinin düzenlenmesini temel hedef edinen nitelikler taşımaktadır (Karakoç, 2004: 62).

2. Çevreye Etik Yaklaşımlar

Ortaya çıkan büyük ve küçük çaptaki çevre sorunları, çevrenin korunması ve geliştirilmesi gerektiğini göstermiştir. Çevre sorunlarına çözüm amacıyla ortaya atılan birtakım fikirler ve yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Çevre ile ilgili etik yaklaşımlar ortaya çıktıkça eleştiriler ve yeni yaklaşımlar da birer tepki olarak savunulmuştur. Bu süreç çevreye verilen değer artmasını sağlamıştır.

Çevreye etik yaklaşımlar; İnsan Merkezci (Antroposentrik), Canlı Merkezci (Biosentrik) ve Çevre Merkezci (Ekosentrik) yaklaşımlar olmak üzere genellikle üç başlık altında incelenir. Ayrıca yeni bir yaklaşım olarak Gelecekçi (Fütürist) Yaklaşım da ele alınacaktır.

2.1. İnsan Merkezci (Antroposentrik) Yaklaşım

İnsanı merkez alan, tüm çevre varlıklarının insana hizmet için var olduğunu savunan, insanın doğada bulunan tüm varlıkların sahibi ve dolayısıyla çevreyi unsurlarıyla birlikte kullanma hakkını elinde bulundurduğu temeline dayanan bu yaklaşım "*bitkiler hayvanlar için, hayvanlar da insanlar için...*" ifadesi ile en katı şekilde Aristoteles'te kendisini bulurken en güzel ifadesini Protagoras'ın "*insan her şeyin ölçüsüdür*" sözünde bulmuştur (Keleş ve Ertan, 2002: 188-189). Çevrenin efendisi olduğunu düşünen insan, etik ilkelerin ancak kendisi için olduğunda anlamlı olacağını kabul etmiştir. Gereksinimleri özel değere sahip olan insanın çıkarı önceliklidir ve bu çıkar ve gereksinimlerin karşılanması birincil önemdedir. İnsan dışı varlıkların (canlı ya da cansız) kendinden menkul değerleri olmayıp insanların faydasına olduğu ölçüde değer ifade etmektedir (Karakoç, 2004: 63). Mesela bir bakteri insan yaşamının devamı açısından bir kaplan ya da pengüenden daha önemli görülebilir. Yani insanoğlu için iyi olan doğa için de iyidir (Wilkinson, 2002: 223). İnsan merkezci yaklaşımın birinci özelliği insanın her şeyin merkezi ve kainatın da tek amacı olduğu, ikinci özelliği ise önemli olanın sadece ve sadece insanın

değerleri olduğudur. Kainatın varlığı bu değerlerin devamı ve geliştirilmesiyle anlam kazanır. İnsan dışı varlıklar araçsaldır. Dolayısıyla insanoğlunun bu varlıklar karşısında herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır (Özdemir, 1998: 73).

Doğaya hükmetme idealinin kaynağını dini geleneklere (çoğunlukla Batı ve Hıristiyan dünyası) dayandıran görüşler ağırlıktadır. Katı insan merkezci yaklaşımın temelini batı medeniyetinin tüketimi ve üretimi teşvik eden sürekli kalkınma anlayışı olduğu savunulmaktadır (Güneş ve Coşkun, 2004: 42). Bu minvalde insan merkezçiliğe getirilen eleştiriler karşısında çevre ve insan ilişkilerinin genişleme ve gelişme gösterdiği görülmüş ve yeni insan merkezci etik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. İnsan merkezci etik anlayışın “kirleten, bozan ve tahrip eden” insandan “koruyan, kollayan ve onaran” insana geçişi sağlaması da insanın iyiliğinin ve yararının gözetilmesine bağlıdır (Keleş ve Ertan, 2002: 189-192).

Turgut (2009: 29) insan merkezci yaklaşımın katı/sıkı şeklini, ben merkezli (egosentrik) yaklaşım olarak ayrı bir kategoride değerlendirmiştir. Sıkı insan merkezci yaklaşımda insan egosunun sınırsız değerde olduğunu ve her şeyin ne pahasına olursa olsun insanın mutluluğunun artırılmasını amaçladığını belirtmektedir. Bu anlayıştan hareketle doğayı sınırsızca ve sorumsuzca tüketen batı medeniyeti, ortaya çıkan çevre sorunları karşısında doğaya karşı daha anlayışlı yaklaşımları benimsemiştir. Böylece günümüzde bu yaklaşımın, en azından teorik düzeyde, geçerliliğinin kalmadığını söylenebilir. İnsan merkezli yaklaşımı ben merkezli yaklaşımdan doğa karşısında insan davranışlarına sınır getirilmesi, canlı ve cansız diğer doğa varlıklarına önem verilip sahip çıkılması bakımlarından daha olumlu ve gelişmiş bulurken insanların doğaya karşı sorumsuzca hareket etmesinin önlenemediğini düşünmektedir. Wilkinson (2002: 223) ise insan ihtiyaçları, arzuları ya da yükümlülükleri çerçevesinde doğaya anlam verilmesinin asıl önemli olan konunun tamamıyla gözden kaçmasına sebep olacağını belirtmektedir. Doğaya ve unsurlarına neden her zaman düşük pozisyonda değer verildiğini sormaktadır. Doğa, unsurlarıyla birlikte bir bütündür ve insan da bu unsurlardan, önemlilerinden birisi olsa bile, birisidir.

2.2. Canlı Merkezci (Biosentrik) Yaklaşım

İnsan merkezci yaklaşıma tepki olarak diğer canlı varlıkların da değerinin ve dolayısıyla hakkının olduğunu savunan yaklaşımdır. İnsan merkezci yaklaşımın “sadece insan” tezine şiddetle karşı çıkar. Bu yaklaşım; bitki ve hayvanların hatta tüm canlıların önemli ve hak sahibi olduğu ve insan ihtiyaç ve taleplerinin karşılanmasının ötesinde kendinden menkul değerlerinin olduğu temeline dayanır (Wilkinson, 2002: 223). Bu konuda öncülüğü, canlı merkezli eşitlik ve “yeryüzü etiği” ile insanların yeryüzünün hâkimi yerine yeryüzünün birer üyesi olarak görmesi gerektiğini ortaya atarak çevre etiğinin temellerini atan Aldo Leopold yapmıştır. Canlı varlıkların ahlaksal haklarının var olduğu, doğal kaynakların var olma hakları ile birlikte bir bütünün parçaları

olmak üzere anlamlandırılır (Keleş ve Ertan, 2002: 193-194). Leopold'un "Land Ethic - Yeryüzü Etiği", çevre merkezci etik anlayışının da temelini oluşturur. Bu durum her iki çevre etiğinin insan merkezci etik anlayışına karşı çıkması ve benzer fikirleri savunması ile açıklanabilir. Buna göre Wilkinson (2002: 227-228) Leopold'u çevre merkezci etik anlayışı başlığı altında değerlendirmiştir. Arne Naess'in "kendini gerçekleştirme" sezgisi, ortak bir sezgi olup bu sezgi ile insan dışı tüm canlılar için hak verme söz konusudur. Yani insanlar doğal yaşamda ayrı ve üstün bir yaratık değildir. Çevresel varlıklar insanlara sağladığı yararlar nedeniyle değil, kendi öz varlıkları için korunmalıdır. Çevre sorunlarına karşı çözüm insan merkezli sığ önerilerle sağlanamaz. Canlı merkezci "derin ekoloji" düşüncesi ile köklü ve kalıcı çözümler üretilebilir (Keleş ve Ertan, 2002: 196; Turgut, 2009: 30). Carolyn Merchant bu anlamda ekoloji düşüncesini derin, sosyal ve mistik olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır (Görmez, 2007: 101-105).

Hayvan hakları konusundaki gelişmelerin başlangıcı olarak 18. ve 19. yy. kabul edilebilir. Hayvanların da bazı doğal ve ahlaksal haklarının olduğu, hayvanlara zulüm ve eziyet edilmemesi amacıyla bazı örgütlenmelerin kurulduğu görülmüştür. Günümüzde özellikle deney ve araştırmalarda hayvanların kullanılmasına şiddetle karşı çıkan kişi ve gruplar bulunmaktadır. Hayvanlara değer verilmesi gerektiği temeline dayanan bu düşüncenin önemli savunucuları Peter Singer (Hayvanların Özgürlüğü) ve Tom Regan olmuştur. Albert Schweitzer ise "Yaşama Saygı" etiği ile insan merkezci yaklaşıma karşı çıkarken; canlı olan her şeyin yaşamına saygı gösterilmesi gerektiğine inanır. Yaşam formlarına eşit mesafededir. Birbirlerine karşı bir üstünlükleri bulunmaz. Yani bütün yaşam kutsaldır. Her canlının bir "yaşam merkezi" olduğunu savunan Paul W. Taylor "yaşama saygı etiği"ne benzer bir şekilde "doğaya saygı etiği"ni geliştirmiştir. Schweitzer'den farklı olarak yabancı hayatın da (flora ve fauna) önemine değinmiş ve bitki ve hayvanların haklarına saygı gösterilmesinin insan haklarına saygı gösterilmesi ile eşit değerde olduğunu savunmuştur (Karakoç, 2004: 65-66).

James Lovelock ve Lynn Margulis tarafından geliştirilen GAIA teorisi (yaşayan dünya) dünyada bulunan tüm yaşam formları insan vücudunda olduğu gibi fonksiyonel olarak çalışmalıdır. Dünyanın varlığının devamı canlı organizmaların işbirliği yapmasına bağlıdır. Dünyamızı, yaşam bulunmayan Mars Gezegeni'nden ayıran, canlıların biyosferi değiştirmesidir. Üreten ve tüketen canlılar çevrenin ve yaşamın sürdürülebilmesinin asgari koşullarının oluşmasını sağlamıştır (Marin, 2004: 36-39).

Bu yaklaşım, diğer canlı formlarının da insanlarla aynı ve eşit haklara sahip oldukları tezini ortaya koyar. Buna göre canlı türlerinin ekonomik olmayan değerinin ötesinde varlığının değeri kendinden menkul sayılmalıdır. Çevreye ve çevre politikalarına bu bakış hakim olmalı, biyolojik çeşitliliği insan çıkarı gözetilmeksizin korumaya ve geliştirmeye çalışılmalı, hem eğitsel, hem

hukuksal hem de uygulamaya yönelik alanlarda çaba ve çalışmalar sürdürülmelidir (Güneş ve Coşkun, 2004: 43).

2.3. Çevre Merkezci (Ekosentrik) Yaklaşım

İnsan merkezli yaklaşıma karşı çıkan canlı merkezci yaklaşımla benzer karşı duruş sergileyen çevre merkezci yaklaşım değer ve önem verdiği unsurlar bakımından farklılıklar göstermektedir. Canlı merkezci yaklaşımda cansız çevre varlıklarının değeri ve önemi göz ardı edilir. Bu boşluk çevre merkezci yaklaşımın ekolojik bütünlüğe ulaşmak amacıyla tüm çevre unsurlarını kapsamına alan genişlemesi ile doldurulmaya çalışılmıştır. Abiyotik çevre unsurlarının etik yaklaşım dışında bırakılması çevresel bütünlük bakımından bir eksiklik olarak görülmüş ve çevre merkezci yaklaşım tüm çevresel unsurları bünyesine alarak daha kapsayıcı bir etik yaklaşım sunmuştur. İnsan merkezci yaklaşım “insanı”, canlı merkezci yaklaşım “canlıları” ve çevre merkezci yaklaşım ise “tüm doğayı” etik ilgi alanına almıştır. Dolayısıyla çevre merkezci etik yaklaşım en kapsamlı yaklaşım olmuştur (Keleş ve Ertan, 2002: 196-197).

İnsan birtakım özellikleri (akıl, vicdan, öznelik vs.) dolayısıyla diğer çevre unsurlarından ayrılrsa da ekosistemin bir parçasıdır. Diğer çevre unsurlarının efendisi değildir. Çevrenin bir parçası ve bütünleyicisi olan insan ve diğer biyotik unsurlar ekolojik dengenin süregitmesinde önemlidir. Ancak bu önem bu unsurların diğer unsurlar üzerinde tahakküm elde etmesi sonucunu doğurmaz. Değer ve önem biyotik ve abiyotik çevre unsurlarının birbirlerine sağladıkları fayda çerçevesinde düşünülemez ve her çevre unsurunun özsel bir değerinin kabulü gerekir (Karakoç, 2004: 64). Zira çevre sorunlarının insanoğluna gösterdikleri, çevre merkezci etik yaklaşımın ne denli gerçekçi olduğunu kanıtlamaktadır. Havanın, denizlerin, göllerin, ırmakların, toprağın, dağların, ormanların kısaca tüm çevre unsurlarının kirlenmesi, bozulması ya da yok olması çevreye karşı daha etik davranılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Canlı ve çevre merkezci etik yaklaşımların savunulmasında karşılaşılabilecek sınırlılıklar da yok değildir. Bu sınırlılıklar psikolojik, sosyolojik, fizyolojik, güvenlik gibi pek çok ihtiyaç ve gereksinimler çerçevesinde düşünülmelidir. İnsanla diğer canlı ve cansız varlıkların değer ve önem bakımından eşitlenmesinin zorluğu, yaşayabilmek amacıyla öldürmenin gerekliliği, vahşi yaşamın savunulmasının güçlüğüdür. Bir diğer sebep ise aslında olmaması gereken ancak haklı olarak tüm suçların sorumlusu görülen insanoğlunun düşman olarak algılanmasıdır (Keleş ve Ertan, 2002: 196).

Tüm yaklaşımlar eksiklikleri bulunmasına karşın geçerlidir. İnsan merkezci etik yaklaşım teorik olarak geçerliliğini yitirmiş olsa da çevre politikalarında ve hukukta yani pratik hayatta en yoğun kullanılan etik yaklaşımdır. Canlı merkezci etik yaklaşım ve çevre merkezci etik yaklaşım biri diğerinin yerine ikame edilecek biçimde değil, tamamlayacak şekilde düşünülmelidir. Buna göre ne çevre düşmanlığı ne de insan düşmanlığı

yapılmamalı, yeni etik yaklaşımlar geliştirilmelidir (Keleş ve Ertan, 2002: 199).

2.4. Gelecekçi (Fütürist) Yaklaşım

Gelecek insanlara ya umut ya da karamsarlık vermiştir. Ancak çoğunlukla umut vermiştir. Bu umut her alanda ve her anlamda geçerlidir. Yaşam aslında gelecek üzerine kurulmuştur. Öyle ki fizyolojik ihtiyaçlarımız bile gelecek kaygısının sonucudur. Yaşamın süregitmesi “an” için ne kadar anlamlı ise gelecek için de o denli anlamlıdır. Zamanı kısa ya da uzun parçalara ayırdığımızda bir parça “an” içinde geçmiş, şimdi ve gelecek olmuştur/olacaktır. Yani gelecek şimdiki zamandan kopuk, meçhul ya da bağımsız değildir.

Çevresel eşitlik ve adalet, kaynakların paylaşımında geleceğe, gelecek kuşaklara dair formasyonları rehber kabul eder (Turgut, 2009: 30). Gelecekçi yaklaşımda merkez “gelecek kuşaklar”dır. Burada kastedilen gelecek kuşaklar sadece insanların gelecek kuşağı olmayıp tüm canlı ve cansız formlarıyla dünyanın geleceğidir. Dolayısıyla geçmişi ya da bugünü değil geleceği merkez alana fütürizmde bizim olan değil gelecek kuşaklardan ödünç aldığımız kaynak, varlık ya da değerlerimiz vardır. Buna göre çevrenin sahiplerinden sayılan gelecek kuşaklar da daha sonraki kuşaklara bırakacakları çevresel koşullar kadar değerli sayılacaklardır.

İnsan merkezci yaklaşım “insanı”, canlı merkezci yaklaşım “canlıları” ve çevre merkezci yaklaşım ise “tüm doğayı” etik ilgi alanına almıştır. Dolayısıyla çevre merkezci etik yaklaşım en kapsamlı yaklaşım olmuştur. Gelecekçi etik yaklaşım ise tüm etik yaklaşımları içine alan etik yaklaşım olup belki bir ütopya olarak da kabul edilebilir.

Sadece insanların günlük ve geleceğe dönük ihtiyaç ve taleplerini temel alan (Keleş ve Ertan, 2002: 188), insanı doğanın efendisi kabul eden (Karakoç, 2004: 63) Antroposentrik (İnsan Merkezci) Yaklaşımdan farklı olarak sadece insanı merkezde görmez ya da diğer bitki ve hayvanların hatta tüm canlı formların hepsinin değer ifade ettiğini savunan (Keleş ve Ertan, 2002: 193) Biosentrik (Canlı Merkezci) Yaklaşım gibi canlıları merkez almaz. En nihayet her çevre unsurunun ayrı ayrı anlamlı bir şekilde bütünü parçaları olduğunu kabul eden Ekosentrik (Çevre Merkezci) Yaklaşımın ötesinde mevcut çevresel unsurlara gelecekte kalması muhtemel unsurları da katar.

Güne dair yapılanlar aslında geleceğe yapılan yatırımlardır. Doğrusu insanoğlu yarını hesaba katmadan hiçbir eylemde bulunmaz. Çevreye bakış insana, insana bakış da bir anlamda çevreye bakıştır. Öyleyse çevrenin en önemli bir parçalarından birisi olan insan, gelecek çevresel şartların da önemli belirleyicilerinden birisi olacaktır. Bu belirleme çoğunlukla doğal sürece yapılan müdahalelerle işleyişin seyrinin değişmesi hatta kötüleşmesi şeklinde olmaktadır. Gelecekçi yaklaşım, biraz da ütopyik olarak, var olan mevcut durumdan sonuçlar çıkararak en azından kötüleşmenin frenlenmesini amaç edinir. Yani doğal dengenin, doğal varlıkların bütünlüğünün korunarak bir

sonraki kuşağa aktarılmasıdır. Burada sorulması gereken önemli bir soru şudur: insan dışı çevresel unsurlar bu gaileyi taşıyabilir mi/taşıyabilir mi?

Gelecek düşüncesi bitki ve hayvanlarda da bulunur. Şöyle ki; yaşam geçmişi, anı ve geleceği birlikte bünyesinde barındıran bir süreçtir. Bu süreç tüm yaşam formları için geçerlidir. Hatta abiyotik unsurlarda bile oluşum, gelişim ve sistem içinde değişim/başkalaşım/yok oluş söz konusudur.

Sonuç

Çevre kaynaklarının sınırsız görülerek tüketilmesi, üretim ve tüketim sonucu oluşan atık ve artıklar ile çevrenin kirletilmesi hem insanlar hem de diğer canlı ve cansız varlıklar üzerinde birtakım olumsuz etkiler bırakmıştır. Bu olumsuz etkilerin ve sorunların giderek baskısını artırması insanoğlunu çevre konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Yaşanan sorunların sorumluluğunun tüketim toplumu ile ilişkilendirilmesi ve tepkilerin artması çevreciliği ve çevre etiğini ortaya çıkararak yeşil tüketimi, çevreye saygılı üretim ve tüketimi ve yeşil politika anlayışlarını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla aşırı, gereksiz ya da lüks tüketim anlayışına karşı çıkılarak çevreye en az zararlı olan üretim ve tüketim teşvik edilmiştir.

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetleri çevreye çeşitli olumsuz etkiler bırakmış ve çevre sorunlarının artmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla olumsuz etkiler çevre koruma anlayışı ve çevre bilinci olan bireylerin ortaya çıkmasını sağlamış ve insanlarda çevre bilinci oluşması ve çevre değerlerinin güvenceye alınması fikrini desteklemiştir. Bu çerçevede çevreci akımların koruma ve muhafaza etme yönünde geliştiği görülmüştür. Sorunların azalmadığı aksine yoğunlaştığının farkına varılması üzerine çevrenin ve çevreciliğin geliştirilmesi gerektiği inancı oluşmaya başlamıştır.

Çevre etiği bakımından çevreye yaklaşımlar korumacı ve muhafazacı akımdan geliştirmeci bir anlayışa evrilirken benzer şekilde çevreye etik yaklaşımlar da insan merkezci yaklaşımlardan canlı ve çevre merkezci anlayışlara geçmiştir. Dolayısıyla sorunlara çözüm arayışlarının çözüm olmaması ya da yeni sorunlara sebep olması çevrecileri daha çevreci düşünmeye yönlendirmiştir.

İnsan ihtiyaçlarının sınırsız olması ve bu ihtiyaçların karşılanması amacıyla gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin artarak devam etmesi insanların kaynak paylaşımında daha fazla pay sahibi olma ile etik arasında bir dilemma yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle insan merkezci anlayışın kirleten insanı çevreyi koruyan insana dönüştürebilmesi hem çevre hem de insanların yararına değildir. Ancak bu durum çevrenin korunmasında ve geliştirilmesinde istenilen hedefin yakalanmasını sağlayamamıştır. Hatta katı bir insan merkezci anlayışın ne pahasına olursa olsun insanın mutluluğunu artırmayı amaç edinmesinin bir sonucu olarak doğal kaynakların sınırsızca tüketilmesi söz

konusu olmuştur.

İnsan merkezci anlayışa tepki olarak diğer canlıların da hayat hakkının olduğunu savunan canlı merkezci anlayış geliştirilmiştir. Sadece insan tezine şiddetle karşı çıkılarak bitki ve hayvanların hatta tüm canlıların hak sahibi olduğu ve kendinden menkul değerlerinin olduğunu savunulmuştur. Böylece çevre etiği açısından insanların çevreyi sınırsızca tüketmesinin önüne geçilmesinin sağlanacağı düşünülmüştür. Bu etik anlayışın abiyotik çevre unsurları açısından eksik kalan yönlerinin tamamlandığı çevre merkezci etik anlayışta ekolojik bütünlüğün çevrenin tüm unsurları ile bir bütün olduğu vurgulanmıştır.

Etik yaklaşımlar içinde canlı merkezci ve çevre merkezci etik anlayışların insan merkezci etik anlayışa göre gerçekten “etik” olduğu ancak çevre merkezci etik anlayışın da canlı merkezci etik anlayışa göre daha ileri olduğu açıktır. Gelecekçi yaklaşım çevrenin korunmasında ve geliştirilmesinde bir sorumluluk (çevrenin gelecek kuşaklardan ödünç alındığı gerçeği) kadar bir umut (daha güzel ve yaşanabilir bir çevrede yaşama arzusu) da verir. Çünkü yaşamın en önemli beklentilerinden birisi de budur. Fikir ve eylem açısından gelecek üzerine kurulmayan hiçbir çevreci akım ve anlayışın etik anlamda sağlam temeli olmayacağı için çevre etiği gelecekçi anlayışı yansıtmalıdır. Dolayısıyla gelecekçi yaklaşımın çevre etiği için görünmez bir kalkan olduğu ve çevreye gizli bir koruma sağladığı söylenebilir. Bu etik anlayışların teoride kalmaması ve çevre ile ilgili politikalara yön vermesi ve biyolojik çeşitliliğin insan unsuru üstün görülmeksizin korunması ve geliştirilmesi beklenmelidir.

Sonuç olarak etik anlayışların fikri temellerinin çevreci eylemlere dayanak olduğu ve oluşan tepkilerin yönetimler, firmalar, tüketiciler ve tüm toplumlar üzerinde etkili sonuçlar verdiği görülmüştür. İnsanlarda çevre bilinci oluşmaya başlaması ile çevreye zarar veren yönetimler ve firmalar katılımlı eylem, pasif direniş, protesto gibi çok çeşitli eylemler kanalıyla çevreci bir anlayışa yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bireysel çıkışların çevreci vakıf ve dernekler bünyesinde kitlesel güçlere dönüşmesinde de bu etik yaklaşımların etkisi olmuştur. Gerçekleştirilen organize, geniş katılımlı, güçlü ve etkili sonuçlar alınan eylemlerde çevreci vakıf ve derneklerin çevre etiği açısından gösterdikleri başarının altında bahsedilen etik yaklaşımların teorik ve bilimsel temellerinin olduğu gerçeği insanlara çevre etiğinin “yaşanabilir bir çevrede yaşamak” ve gelecek kuşaklara “yaşanabilir bir çevre” bırakmak için ne denli önemli olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

Ertay, Ş. (1997), “Çevre Hukuku”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları*, No: 78, İzmir.

Görmez, K. (2007), *Çevre Sorunları*, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- Güneş, Y. ve Coşkun A. A. (2004), *Çevre Hukuku*, Kazancı Hukuk Yayınları, Yayın No: 181, I. Baskı, İstanbul.
- Karakoç, A. G. (2004), “Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım”, Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım (Ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 59-72.
- Karkkainen, B. C. (2008), “NEPA and The Curious Evolution of Environmental Impact Assessment in The United States”, Holder Jane ve Donald McGillivray (Ed.), *Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice*, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 45-63.
- Keleş R., (1997), “Çevre ve Siyaset”, Keleş, Ruşen (Ed.), *İnsan Çevre Toplum*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 236-286.
- Keleş, R. ve Ertan B. (2002), *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Keleş, R. ve Hamamcı C. (1993), *Çevrebilim*, İmge Kitabevi, Yayın No: 67, Ankara.
- Marın, M. C. (2004), “Sistem Yaklaşımıyla Ekosistemde Enerji ve Maddenin Dönüşümü ve Ekolojik Sorunlar”, Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım (Ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 31-57.
- Ökmen, M. (2004), “Politika ve Çevre”, Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım (Ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 327-368.
- Özdemir, İ. (1998), *Çevre Sorunlarının Antroposentrik Karakteri*, Felsefe Dünyası, sayı: 27.
- Turgut, N. Y. (2009), *Çevre Politikası ve Hukuku*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Wilkinson, D. (2002), *Environment and Law*, Routledge, New York.